

Adam Redzik

POCZET JURYSTÓW I EKONOMISTÓW (6): EUGENIUSZ WAŚKOWSKI (1866-1942)

Szósta odsłona Pocztu poświęcona została jednemu z najwybitniejszych znawców prawa cywilnego procesowego, ustroju sądownictwa i adwokatury w II RP, profesorowi Uniwersytetu Stefana Batorego Eugeniuszowi Waśkowskiemu. Zanim przyjechał on do Wilna w 1924 r. był profesorem na Uniwersytecie w Odessie. Do dzisiaj jego dzieła z zakresu prawa i procesu cywilnego są wznawiane w Rosji. Z kolei publikacje w języku polskim – mimo iż nie były wznawiane – są stale obecne w polskiej literaturze naukowej. Dość powszechnie Waśkowski jest uznawany za jednego z najwybitniejszych i najbardziej zasłużonych procesualistów cywilnych w historii Polski, a jednocześnie za jednego z najważniejszych jurystów cywilistów w przedrewolucyjnej Rosji.

Artykuł jest skróconą objętościowo a jednocześnie uzupełnioną źródłowo i merytorycznie wersją opracowania opublikowanego w 2012 r. (*Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*, „Palestra” 2012, nr 9-10, s. 255-267). Zawiera nowe i poprawione wątki związane z życiem Waśkowskiego w Odessie, jak i w Warszawie w okresie II wojny światowej.

Pojęcia kluczowe: Eugeniusz Waśkowski; Anatol Waśkowski; cywiliści polscy XIX i XX w.; kodyfikacja prawa II RP; proces cywilny polski II RP; Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie; Uniwersytet Noworosyjski w Odessie.

Zapewne każdy znawca prawa cywilnego procesowego zna dokonania Eugeniusza Waśkowskiego, gdyż jego opracowania, a w szczególności *System procesu cywilnego* do dzisiaj stanowią kanon literatury przedmiotu. Dorobek intelektualny uczonego nie

jest jednak wyłącznie procesualistyczny. Pozostawił liczne prace z zakresu ustroju sądownictwa, adwokatury, deontologii zawodów prawniczych czy teorii wykładni prawa cywilnego. W Rosji (a także na Ukrainie) dzieła Waśkowskiego stanowią stale punkt odniesienia. Nie może więc dziwić, że zarówno w jednym jak i w drugim państwie jest pamiętany, cytowany, a jego publikacje są często wznawiane. W 2017 r. z okazji 150-lecia urodzin w jego rodzinnej Odessie zorganizowano sesję naukową, wystawę oraz wydano książkę poświęconą Waśkowskiemu jako prawnikowi, literatowi oraz krytykowi.

Pomimo powyższego próba dokładnej rekonstrukcji życiorysu Eugeniusza Waśkowskiego stale napotyka liczne zacięte momenty. Jedne okresy pozostają niemal nieznane, inne są przedmiotem domysłów. Niektóre z kart życia Waśkowskiego udało się odczytać w trakcie pisania artykułu w 2012 r. pt. *Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata*. Inne dopiero w trakcie pisania niniejszego tekstu, ale wiele pozostaje nieodczytane.

Eugeniusz Waśkowski – fotografia z lat 20-tych XX w.

Eugeniusz Włodzimierz Waśkowski urodził się 21 lutego 1866 r. w Akermanie w Besarabii (dzisiaj Białogród nad Dniestrem, Ukraina) w rzymsko-katolickiej rodzinie ziemiańskiej Włodzimierza

– wieloletniego adwokata – i Malwiny z Czechowskich. Jego młodszym bratem był Anatol Waśkowski (ur. 21 marca 1873 r.), także adwokat w Odessie i Petersburgu, a od początku XX w. sędzia w Odessie. Z kolei w okresie II RP sędzia Sądu Okręgowego w Toruniu, od 1927 r. podprokurator Sądu Najwyższego, a od 1932 r. sędzia Sądu Najwyższego.

Obydwaj bracia ukończyli pierwsze Gimnazjum w Odessie – Eugeniusz ze złotym medalem. Następnie Eugeniusz studiował na wydziale prawa Noworosyjskiego Uniwersytetu w Odessie (1884–1888). Prawdopodobnie tam też studiował prawo jego brat. W aktach personalnych podawali narodowość polską oraz religię rzymskokatolicką.

Eugeniusz po ukończeniu w 1888 r. studiów i uzyskaniu stopnia kandydata praw, rozpoczął staż kandydacki do adwokatury, miało to miejsce – według jego własnych deklaracji od 12 marca 1889 r. Kandydatem adwokackim (czyli aplikantem) był do 12 marca 1894 r., po czym został adwokatem przysięgłym w Odessie. W kwestionariuszu osobowym podawał, że zawód adwokata wykonywał do 23 października 1897 r., kiedy to został docentem prywatnym na Uniwersytecie w Odessie.

Już w czasie studiów prawniczych Eugeniusz Waśkowski ujawnił talent pisarski. Odeskie czasopisma i gazety obfitowały w jego wiersze, krótkie komentarze, recenzje sztuk teatralnych. Ta działalność Waśkowskiego do niedawna była zupełnie nieznana. Dopiero w 2017 r. – z okazji 150-lecia urodzin w Odessie wydano wspomniany tom z licznymi przedrukami krótkich form literackich pióra Eugeniusza Waśkowskiego (*Евгений Владимирович Васковский: правовед, литератор, критик: сборник материалов к 150-летию со дня рождения*). Znajduje się w nim solidnie zestawiony spis wszystkich publikacji naukowych Waśkowskiego (z okresu 1892-1939, w liczbie 135), recenzji (w liczbie 30), tekstów publicystycznych i satyrycznych (z lat 1889-1892, w liczbie ponad 130), krytyk teatralnych i operowych (z lat 1889-1899 – w liczbie ponad 250!). Zestawiono też przedruki jego dzieł w Rosji i na Ukrainie w latach 1996-2016 (ponad 40 wydań). Zauważyć należy, że jako literat, poeta, tłumacz poezji i satyryk Waśkowski pisał pod pseudonimem „Мартын Боруля” (Martyn vel Marcin Borulia), zaś w swoich licznych recenzjach teatralnych podpisywał się łacińskim alfabetem jako „Maestro”.

Już w tym miejscu trzeba podkreślić, że sprzed 1924 r. nie udało się odnaleźć żadnej publikacji Eugeniusza Waśkowskiego w języku polskim. Pierwsza została opublikowana w „Gazecie Sądowej Warszawskiej” w 1924 r. Jednocześnie od 1918 r. nie ukazała się żadna nowa publikacja Waśkowskiego w języku rosyjskim. W konsekwencji cały dorobek drukowany Eugeniusza Waśkowskiego z lat 1892-

1918 jest w języku rosyjskim, zaś od 1924 do 1939 r. – w języku polskim. Z okresu 1919-1923 nie odnaleziono żadnej publikacji.

Wróćmy jednak do czasu aplikacji adwokackiej (kandydatury do adwokatury). Wtedy właśnie, oprócz aktywności literackiej, Eugeniusz Waśkowski prowadził gruntowne badania nad dziejami i organizacją adwokatury. Zaowocowało to powstaniem monumentalnego dwutomowego dzieła pt. *Организация адвокатуры* (*Organizacja adwokatury*), wydanego w 1893 r. w Petersburgu. Zagadnienia adwokatury podejmował potem w innych publikacjach, zarówno w okresie rosyjskim, jak i polskim. To pierwsze dzieło ma jednak wyjątkowe znaczenie, z uwagi na jego rozmach tj. opracowanie tematu dogłębnie, metodą historyczno-porównawczą. Zadedukował je „Julii Władimiriwnie Waśkowskiej”. Kim ona była? Autor miał wtedy 27 lat. Mogła być to zatem zarówno jego siostra (ojciec miał na imię Włodzimierz), ale także żona, gdyż imię Włodzimierz było bardzo popularne.

Na podstawie rozprawy o organizacji adwokatury z 1893 r. Waśkowski podjął próbę uzyskania stopnia magistra prawa, czyli odpowiednika niemieckiej i austriackiej habilitacji. W tym celu wniósł do Rady Wydziału Prawa Uniwersytetu w Petersburgu podanie o nadanie mu tego stopnia. Niestety odmówiono mu, argumentując, że brakuje innego dorobku naukowego oraz kandydat nie odbył studiów zagranicznych. Trzeba było to uzupełnić.

W roku 1894 w Kazaniu ukazał się pierwszy tom podręcznika do prawa cywilnego (*Учебник русского гражданского права*), który – jak pisał Andrej Jewgieniewicz Szerstobitow we wstępie do jego reprintsu z 2003 r. – wypełnił dotkliwą lukę w nauce rosyjskiej, w której do połowy lat 90-tych XIX wieku nie było żadnego nowoczesnego podręcznika do prawa cywilnego (nie licząc pochodzącego z 1868 r. przestarzałego dzieła D. I. Mejera oraz dziesiątego wydania podręcznika Gabriela Szerszeniewicza, które ukazało się w tym samym roku co dzieło Waśkowskiego). Wskazywał na ogromne znaczenie dzieła dla rozwoju rosyjskiego prawa cywilnego. Tom pierwszy poświęcony został teoretycznemu wprowadzeniu do prawa cywilnego oraz części ogólnej prawa cywilnego, zaś – wydany dwa lata później – tom drugi prawu rzeczowemu, a w szczególności posiadaniu i prawu własności. Ten dwutomowy podręcznik ceniony jest do dzisiaj za zwięzły zarys teorii prawa cywilnego. Podkreślić należy, że dzieło oparto na solidnej literaturze oraz głównych kodyfikacjach cywilnych. Książka uznana została za istotne wzbogacanie literatury i spotkała się z bardzo dobrymi recenzjami, w tym w czasopiśmie petersburskiego zrzeszenia prawników.

Po niepowodzeniu w Petersburgu przysłała do Waśkowskiego korespondencja od jednego z najwybitniejszych prawników rosyjskich

tego czasu, a jednocześnie Polaka (rzymskiego katolika) – Gabriela Szerszeniewicza, profesora prawa cywilnego na Imperatorskim Uniwersytecie w Kazaniu. Po latach, w 1938 r., na łamach warszawskiej „Palestry” Waśkowski wspominał:

„Po ukończeniu uniwersytetu w Odessie wstąpiłem do adwokatury oraz jednocześnie oddałem się pracy literackiej i naukowej. Pewnego dnia otrzymałem od Szerszeniewicza, którego osobiście nie znałem i nie widziałem, list treści następującej: ‘Dawno śledzę działalność naukową Pana i zdumiewa mnie, jak Pan znajduje czas do połączenia praktyki i teorii. Zapewne można tylko cieszyć się, widząc, jakich teoretyków ma w swoim gronie praktyka. Lecz, za pozwoleniem, mnie osobiście są bliższe interesy nauki uniwersyteckiej i uświadamiając sobie, że miejsce dla takich sił jest w Uniwersytecie, zdecydowałem się zwrócić do Pana z następującą propozycją: czy nie zechciałby Pan zamienić swój zawód, bezspornie bardzo pożyteczny, na nie mniej godny zawód naukowy’. I on zaproponował mi habilitować się u niego. Przyjąłem skwapliwie tę propozycję, habilitowałem się i wkrótce rozpocząłem wykłady na uniwersytecie odeskim”

Zanim to nastąpiło, latem 1894 r., dzięki poparciu uniwersytetu kazańskiego, czyli prof. Szerszeniewicza, Eugeniusz Waśkowski wyjechał na roczne studia do Niemiec i Francji. Wysłuchiwał wykładów na wydziałach filozoficznych oraz prawniczych, ale najwięcej czasu poświęcił na pracę w zasobnych bibliotekach uniwersyteckich i studiowanie dzieł, do których dostęp w Rosji był utrudniony. Po powrocie, jeszcze w 1895 r., przetłumaczył w wersji skróconej na rosyjski studium Rudolfa von Jheringa o teorii posiadaniu. Zredagował też przetłumaczone z jego inicjatywy dzieło francuskiego filozofa, psychologa i historyka sztuki Adolphe Taine (1828–1893) o francuskiej filozofii pierwszej połowy XIX w., do którego napisał też przedmowę. W życiorysie wspominał, że pod jego redakcją ukazały się też inne tłumaczenia, np.: Hermann Ferdinand Hitzig (1868–1911) – *Granice dziedziczenia*, Karl Adler (1865–1924) – *Odpowiedzialność bez winy w prawie karnym i cywilnym*, René Worms (1869–1926) – *Socjologia a nauka prawna*, Léonce Pierre Manouvrier (1850–1927) – *Nauka prawa i antropologia*; Viktor Ehrenberg – *Wolność umów i jej ograniczenia*, Karl von Amira – *Jak studiować naukę prawa*. Prac tych nie odnaleziono (poza tłumaczeniem Jheringa), nie wymieniono ich też we wskazanej publikacji odeskiej z 2017 r.

Wyjazd zagraniczny, kolejne publikacje i współpraca z Szerszeniewiczem przyniosły efekt. W 1897 r. Waśkowski uzyskał na Uniwersytecie w Odessie stopień magistra (a tym samym prawo wykładowania). W tym samym roku, w październiku zaprzestał praktyki adwokackiej i rozpoczął pracę dydaktyczną, jako docent postępowania cywilnego. Po czterech latach, na podstawie rozprawy *Cywilistyczna*

metodologia, na Uniwersytecie w Kazaniu Waśkowski wszczął procedurę zmierzającą do uzyskania stopnia doktora prawa cywilnego (w pewnym sensie odpowiednik dzisiejszego stopnia doktora habilitowanego w Polsce). Dysputa nad rozprawą odbyła się 28 października 1901 r., a oponentami (recenzentami) byli Szerszeniewicz oraz jego uczeń Aleksander Zawadzki (1873-1915). Szerszeniewicz podkreślił dojrzałość narracji, wykorzystanie obszernej literatury prawniczej i filozoficznej i jej znaczenie, choć nie ze wszystkimi poglądami autora się zgadzał. Nieco krytycznie o metodologii wypowiedział się Zawadzki. Mimo to Rada Wydziału jednogłośnie zawnioskowała do Senatu Uniwersytetu w Kazaniu o nadanie Waśkowskiemu stopnia doktora prawa cywilnego, co też nastąpiło. Rozprawa nie przypadła jednak innym jurystom, w tym profesorowi prawa cywilnego z Odessy Aleksandrowi Iwanowiczowi Zagorowskiemu, co upublicznił dopiero w 1904 r., gdy ministerstwo powołało Waśkowskiego na profesora nadzwyczajnego prawa i procesu cywilnego Noworosyjskiego Uniwersytetu w Odessie. Zagorowski sporządził wówczas dla Wydziału Prawa opinię o dorobku naukowym Waśkowskiego, w której zarzucił Polakowi oderwanie od nauki prawa na rzecz dywagacji teoretycznych i filozoficznych. Na krytykę tę zgrabnie odpowiedział Waśkowski, nie pozwalając jednak na ripostę. Wkrótce, w 1906 w Petersburgu opublikował podręcznik do morskiego prawa handlowego (wspólnie z Jozefem Pergamentem). Od 1904 r. Waśkowski na uniwersytecie wykładał prawo cywilne, ustrój sądownictwa, a także prowadził seminaria poświęcone m.in. tworzeniu oraz wykładni prawa cywilnego.

Lata 1905-1907 były w całej Rosji czasem ruchów rewolucyjnych i protestów. Doprowadziły one do znaczących zmian ustrojowych w cesarstwie, także na uniwersytetach. Odtąd rektorzy i dziekani wydziałów mieli być wybierani. W październiku 1906 r. Waśkowski został mianowany profesorem zwyczajnym prawa i procesu cywilnego, a miesiąc później wybrany został prorektorem do spraw dydaktycznych Noworosyjskiego Uniwersytetu w Odessie. Jako prorektor zajął stanowisko sprzyjające studentom w czasie strajków. Nie zabronił im organizowania się w grupy zainteresowań, także o profilu społeczno-politycznym. Nie zakazał też organizowania spotkań z ludźmi spoza uniwersytetu. W konsekwencji wkrótce oskarżono go o to, że nie zadbał, aby zebrania studenckie miały wyłącznie charakter akademicki i dopuścił do udziału w nich i wygłaszania odczytów osoby spoza uniwersytetu, a ponadto podniesiono, że niedostatecznie zadbał o działalność organizacji studenckich. Już w czerwcu 1907 r. ukazem cara został tymczasowo zawieszony w funkcji prorektora. Jednocześnie toczyło się przeciwko niemu postępowanie karne. Zakończyło się ono w lutym 1909 r. orzeczeniem kasacyjnego

Departamentu Karnego Senatu Rządzącego, którym – za niewydanie odpowiednich zarządzeń przeciwko studentom w latach 1905-1906 r. – Waśkowski został odwołany z funkcji prorektora, a ponadto nałożono na niego zakaz zatrudnienia w służbie państwowej na okres trzech lat. W konsekwencji, 24 maja 1909 r. został usunięty z uniwersytetu. Wydarzenia te dowodzą, że Waśkowski był zwolennikiem wolności akademickiej i popierał wydarzenia lat 1905-1907. To nie mogło ująć uwadze władzy absolutnego państwa, jakim była carska Rosja.

Nie wiemy czym Waśkowski zajmował się w kolejnych sześciu latach. W literaturze wskazywano, że do 1917 r. prawdopodobnie wykonywał zawód adwokata w Odessie i prowadził badania naukowe. O ile pierwszego sam Waśkowski nigdy nie potwierdził w dokumentacji dostępnej w archiwach warszawskich i wileńskich, to fakt uprawiania nauki jest niezaprzeczalny, gdyż w latach 1911-1916 wydał wiele książek, artykułów oraz haseł do wielotomowych encyklopedii i słowników. I tak, w 1913 r. w Moskwie ukazał się liczący niemal siedemset stron tom pierwszy zakrojonego na dużą skalę systemu procesu cywilnego (*Курс гражданского процесса, Т. 1 – Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия*), który dedykował „drogiemu ojcu w czterdziestolecie działalności adwokackiej”. W następnym roku Waśkowski wydał nieznacznie skromniejszy podręcznik do procedury cywilnej (*Учебник гражданского процесса*), który po wielu recenzjach przerobił i opublikował w drugim zmienionym wydaniu w 1917 r. Podręcznik ten był po rozpadzie ZSRS wielokrotnie w Rosji wznawiany. Opublikował też nieco mniejszych prac, w tym kilka skryptów (*Руководство к толкованию и применению законов: Для начинающих юристов*) i pomocy dydaktycznych dla studentów z zakresu prawa i procesu cywilnego (*Сборник задач по русскому гражданскому праву: Пособие для практ. занятий* oraz *Задачи по гражданскому процессу*). W 1914 r. wziął udział w okolicznościowym wydaniu z okazji 50-lecia reformy sądowej w Rosji.

Utrata pracy na uniwersytecie niewątpliwie znacząco wpłynęła na status materialny Waśkowskiego. Zauważyć však trzeba, że od co najmniej 1899 r. do 1906 r. mieszkał on w centralnej części Odessy – przy ul. Nadieżyńskiej 5 (w 1902 r. zmieniono nazwę na Gogola i do dzisiaj jest to ul. Gogola 5). Budynek trzykondygnacyjny, okazały i szczykowny, projektowany przez polskiego architekta Leona Włodka (1842-po 1918). Od ok. 1907 r. zamieszkał natomiast w elitarniej części miasta, w okazałej pięknej kamienicy przy Placu Katarzyny 5 (nieopodal pomnika carcy). W tym czasie jego brat mieszkał przy ul. Lwa Tołstoja 5 (wtedy Gulewaja). Takie adresy podawano w księgach adresowanych. Po usunięciu z uniwersytetu Eugeniusz Waśkowski

przestał być wymieniany w kolejnych wydaniach ksiąg adresowych. Być może przebywał poza Odessą, odbywał wyjazdy naukowe. Nie jest – w przeciwieństwie do brata Anatola – wymieniany w księdze adresowej *Вся Одесса – адресная книга* za lata 1910-1913. Dopiero w 1914 r. został wymieniony, ale jego adres zamieszkania nie znajdował się już w elitarnych dzielnicach miasta, tylko przy ul. Książęcej 15 – w niewielkiej dwukondygnacyjnej kamienicze. Z tego okresu pochodzi nota, która sugerowałaby, że w okresie absencji od uniwersytetu przez jakiś czas przebywał za granicą (ale brak bliższych danych). Z jednej z opinii wynika natomiast, że posługiwał się biegle kilkoma językami europejskimi (niemieckim, francuskim, angielskim) oraz językami klasycznymi (greka, łacina).

Okres trzech lat zakazu służby w instytucjach publicznych minął, a Waśkowski pozostawał poza uniwersytetem. Mimo to jego nazwisko było nie tylko obecne ale i bardzo ceniony w rosyjskiej nauce prawa. Wiele informacji zapewne udałooby się ustalić, gdyby dotrzeć do jego korespondencji (jeżeli się zachowała).

Zmianę przyniosła rewolucja lutowa 1917 r. W tym czasie Rada Profesorów Wydziału Prawa Noworosyjskiego Uniwersytetu w Odessie podjęła uchwałę o przywróceniu do pracy Eugeniusza Waśkowskiego, jako profesora zwyczajnego prawa i procesu cywilnego, na co wyraził zgodę Rząd Tymczasowy. 4 maja 1917 r. Eugeniusz Waśkowski wznowił wykłady z prawa i procedury cywilnej. 12 października wybrano go dziekanem Wydziału Prawa. Był nim do maja 1920 r. – w bardzo trudnym okresie dla dziejów Odessy i uniwersytetu; w czasie rewolucji, pogromów, wojny, gdy miasto przechodziło z rąk do rąk (Austriacy i Niemcy, Francuzi z dywizją polską, biali Rosjanie, bolszewicy). W lutym 1921 r. Odessę ostatecznie zajęli bolszewicy. Waśkowski – w efekcie wydarzeń z 1905-1906 r. i skazania mógł mieć „dobre notowania” u bolszewików. Być może przyczyniło się to do tego, że w lutym 1920 r. był on p.o. rektora Noworosyjskiego Uniwersytetu. Pozostał nim do 17 marca 1920 r. Niedługo potem, w maju 1920 r. bolszewicy zlikwidowali Noworosyjski Uniwersytet. Na bazie jego wydziałów powstało kilka instytutów. Jednym z nich był Instytut Gospodarki Ludowej (także jako: Instytut Gospodarstwa Narodowego), gdzie Eugeniusz Waśkowski wykładał do 1924 r., jako profesor i prorektor.

Oprócz pracy na uniwersytecie, od ok. 1917 r. Eugeniusz Waśkowski był sędzią pokoju oraz Prezesem Zjazdu Sędziów Pokoju w Odessie – aż do 1920 r., czyli do likwidacji przez bolszewików sądów pokoju.

Najpóźniej w 1923 r. Eugeniusz Waśkowski postanowił opuścić Odessę i wyjechać do odrodzonej Polski. Potwierdza to pismo profesora Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego Karola Lutostańskiego z 30 października 1923 r., z którego dowiadujemy się o tym,

że Waśkowski planuje w najbliższym czasie przyjazd do Polski, że jest Polakiem.

Zrodzić się może pytanie, dlaczego tak późno? Pamiętać należy, że Odessa była ważnym ośrodkiem polskości. Polacy w końcu XIX i na początku XX w. stanowili trzecią a następnie czwartą grupę narodową – po Rosjanach, Żydach i Ukraińcach. Było ich niemal 5%, a przy tym w ogromnej większości stanowili inteligencję. Odcisnęli piętno na odeskiej architekturze (Piotr Ambrożewicz, Władysław Dąbrowski, Feliks Gąsiorowski, Mikołaj Tołwiński, Leon vel Lew Włodek), teatrze i muzyce (np. Witold Maliszewski), nauce. Działały polskie przedsiębiorstwa, wydawnictwa, księgarnie. Od początku XX w. funkcjonował też Dom Polski w Odessie, w działalności którego być może udzielali się Waśkowsky. Co ciekawe Polacy stanowili liczną część mieszkańców Odessy aż do czystek stalinowskich lat 30 XX w.

Prawdopodobnie życie w sowieckiej Rosji stało się dla Waśkowskich (Eugeniusza i Anatola oraz ich rodzi) nieznośne. Dlatego też na początku lat dwudziestych obaj postanowili opuścić rodzinne strony. Anatol wkrótce pojawił się Toruniu, gdzie został sędzią. Eugeniusz zaś został zaproszony do Wilna, gdzie usilnie poszukiwano profesorów na nieobsadzone Katedry prawa cywilnego ziem wschodnich.

Anatol Waśkowski – brat Eugeniusza, sędzia i prokurator. Portret autorstwa nieznanego autora. NAC

W 1919 r. reaktywowano w Wilnie polski uniwersytet nadając mu imię założyciela z 1579 r. króla Stefana Batorego. Organizacji

Wydziału Prawa podjął się współtwórca w 1915 r. Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, a wcześniej ceniony działacz społeczny i adwokat w Kaliszu Alfons Parczewski (1849–1933). Czynił on starania, aby obsadzić katedry możliwie kwalifikowanymi siłami naukowymi. Nie było to łatwe z uwagi na fakt, że przed 1914 r. istniały tylko dwa polskie uniwersytety (we Lwowie i w Krakowie), a w latach 1915–1919 utworzono lub reaktywowano cztery kolejne (Warszawa, Lublin, Poznań i Wilno) i każdy z nich potrzebował kadry. Zajęcia dydaktyczne obejmowali niejednokrotnie praktycy, z których część stała się z czasem znakomitymi uczonymi.

W 1923 r. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB zwrócił się do kierowników katedr cywilistycznych we Lwowie, Krakowie i Warszawie z prośbą o wskazanie kandydatów na drugą katedrę prawa cywilnego, przedkładając propozycje. Profesor Ernest Till z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, w piśmie z 7 września 1923 r., za posiadających odpowiedni dorobek naukowy i predyspozycje uznał Romana Kuratow-Kuratowskiego i Zygmunta Nagórskiego. Z kolei profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego Fryderyk Zoll, Władysław Leopold Jaworski i Stanisław Gołąb, we wspólnej opinii z 15 października 1923 r., wskazali jako najodpowiedniejszego kandydata dr. Tomasza Sołtysika, ich ucznia i referenta w krakowskim oddziale Prokuratury Generalnej RP. Wskazali też „młodych ale bardzo obiecujących”, choć nie posiadających jeszcze publikacji naukowych dr. Jana Gwiazdomorskiego i dr. Jana Wasilkowskiego. Poproszony o opinię prof. Karol Lutostański z Uniwersytetu Warszawskiego napisał m.in.:

„Pozwalam sobie natomiast wysunąć kandydaturę profesora Uniwersytetu Odesskiego Eugeniusza Waśkowskiego, jednego z najlepszych cywilistów w dawnej Rosji pracujących, Polaka, prowadzącego dom polski, pragnącego powrócić do kraju. Wiadomo mi, że już optował za Polską i w najbliższym czasie spodziewany jest jego powrót. Dopytywałem się czy może liczyć na odpowiednie zajęcia w Polsce. Prof. Waśkowski jest doskonale obeznany nie tylko z prawem rosyjskim, ale i z prawem francuskim oraz ogólnie zachodnio-europejskim, także pozyskanie jego do Wilna byłoby zdobyczą pierwszorzędą. Zaznaczam, że prof. Waśkowski posiada wybitne zdolności pedagogiczne.”

Komisja w sprawie obsadzenia Katedry Prawa Cywilnego obowiązującego w byłym królestwie Kongresowym w składzie profesorskim: Alfons Parczewski, Władysław Zawadzki oraz Franciszek Bosowski przychyliła się do propozycji prof. Lutostańskiego. Nie może to dziwić, gdyż – w przeciwieństwie do jurystów zaproponowanych przez prof. Tillę ze Lwowa oraz profesorów z Krakowa – Eugeniusz Waśkowski był uznanym autorytetem w dziedzinie prawa i procesu

cywilnego o poważnym dorobku naukowym. Zaproponowano więc uczonemu na katedrę we wszechnicy wileńskiej. 31 maja 1924 r. rektorat USB wysłał do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Min. WRiOP) pismo, w którym informował, że Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych na posiedzeniu 22 marca 1924 r. oraz Senat Uniwersytecki na posiedzeniu 30 maja tr. uchwaliły jednogłośnie „powołać dr. Eugeniusza Waśkowskiego, byłego profesora zwyczajnego Uniwersytetu Noworosyjskiego w Odessie na II Katedrę Prawa Cywilnego w charakterze profesora zwyczajnego” i w związku z tym rektorat prosi o „wyjednanie u Prezydenta” nominacji dla prof. Waśkowskiego. Do pisma dołączono referat komisji do obsadzenia II Katedry prawa cywilnego, opinie profesorów, a także niektóre prace kandydata (w odrębnej przesyłce). Już 16 lipca 1924 r. Rada Ministrów (premierem był Władysław Grabski) skierowała do Prezydenta RP wniosek wraz z uzasadnieniem o mianowanie Eugeniusza Waśkowskiego profesorem zwyczajnym prawa cywilnego USB. Prezydent Stanisław Wojciechowski akt mianowania podpisał w Spale 28 lipca 1924 r. Zajęcia dydaktyczne Waśkowski objął więc w roku akademickim 1924/1925.

Nieznane są bliżej szczegóły dotyczące przybycia Eugeniusza do Wilna. Piotr Hübner odnotował jedynie, że Eugeniusz Waśkowski „przywiózł z Rosji »damę«. Nazywał ją żoną, brał dodatek... Kwestura zażądała metryki ślubu. Nie było”. W kwestionariuszu znajdującym się w aktach osobowych Waśkowski napisał (ołówkiem), że jest żonaty z Zinajdą z Bertensinów. (Bertensonów?), w innym miejscu dodał, że żona ta jest prawosławną Rosjanką. W publikowanych *Składach uniwersytetu*, jak i w aktach osobowych nie podano pierwszego adresu zamieszkania Waśkowskich. Wiadomo natomiast, że od końca lat dwudziestych do 1939 r. z pewnością mieszkał w kamienicy w centrum miasta, przy ul. Wielkiej 17 m. 2.

W roku akademickim 1925–1926 Eugeniusz Waśkowski był dziekanem Wydziału Prawa, a w latach 1926–1932 i 1933/1934 prodziekanem. Uczestniczył też w założeniu w tymże roku przez prof. Wacława Komarnickiego „Rocznika Prawniczego Wileńskiego” – jako kierownik działu prawniczego. Już w 1924 r. wszedł aktywnie w życie polskiego środowiska prawniczego, seria cennych opracowań na temat ustroju sądownictwa, niezawisłości sędziowskiej oraz istoty władzy sądowniczej (które w części przedrukowujemy w „Głosie Prawa” w dziale FON- TES). W 1926 r. Minister Sprawiedliwości powołał go w skład Rady Prawniczej, a w roku 1928 został powołany do grona Komisji Kodyfikacyjnej RP. Pracował w niej w podkomisjach i sekcjach postępowania cywilnego i prawa cywilnego. Był m.in. referentem projektu regulacji postępowania niespornego. Brał też istotny udział w przygotowaniu projektu prawa morskiego. W kolejnych latach publikował niemal we wszystkich czasopismach prawniczych w Polsce, czyli w „Gazecie

Sądowej Warszawskiej”, „Palestrze”, „Ruchu Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym”, „Głosie Prawa”, „Polskim Procesie Cywilnym”, „Roczniku Prawniczym Wileńskim”, „Kwartalniku Prawa Prywatnego” i „Wileńskim Przeglądzie Prawniczym”.

Od 1930 r. Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB występowała do Ministra WRiOP z prośbą o pozostawienie prof. Waśkowskiego w czynnej służbie na 5 lat, do ukończenia 70 roku życia. Przedłużano służbę Waśkowskiego co roku, aż do 1934 r., kiedy wniosku Uniwersytetu Stefana Batorego nie uwzględniono. Z dniem 31 sierpnia 1934 r. Waśkowski przeszedł w stan spoczynku (na emeryturę). Nie przerwało, to jednak pracy jego na katedrze w Wilnie, gdyż Wydział Prawa i Nauk Społecznych w roku akademickim 1934/35 powierzył mu zastępstwo nieobsadzonej katedry procedury cywilnej w pełnym wymiarze godzin. Po roku, 25 maja 1936 r. Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych uchwaliła jednogłośnie wystąpić do Ministra WRiOP z wnioskiem o mianowanie Waśkowskiego profesorem honorowym. Senat poparł wniosek 19 czerwca 1936 r. Minister WRiOP jesienią skierował wniosek do Prezydenta RP, który akt mianowania Waśkowskiego profesorem honorowym podpisał 15 grudnia 1936 r. Wykłady z procedury cywilnej Eugeniusz Waśkowski prowadził więc nieprzerwanie od końca lat dwudziestych do 1939 r. Wypada w tym miejscu odnotować, że oprócz godności profesora honorowego, Waśkowski w 1938 r. został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Ponadto należał też do Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie oraz Towarzystwa im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie. Dołączył też do składu redakcji „Orzecznictwa Sądów Polskich”.

Jak już wspomniano, pierwsze polskie publikacje Eugeniusza Waśkowskiego ukazały się w 1924 r. w „Gazecie Sądowej Warszawskiej”. W 1925 r. w jubileuszowym wydaniu lwowskiego „Przeglądu Prawa i Administracji” opublikował krótki artykuł pt. *Uprawnienie, roszczenie, żądanie, skarga (Przyczynek do analizy zasadniczych pojęć cywilistycznych)*. W tym samym roku na łamach pierwszego tomu „Rocznika Prawniczego Wileńskiego” pisał o rozwoju ustawodawstwa cywilnego w XIX w., a w 1927 opublikował artykuł o przyznaniu stron w procesie cywilnym. W latach 1928-1931 na łamach „Palestry” omawiał projekt polskiego Kodeksu postępowania cywilnego, który w międzyczasie został ogłoszony mocą Rozporządzenia Prezydenta RP z 29 listopada 1930 r. (odtąd omawiał więc kodeks). Zasady procesu cywilnego w związku z projektem k.p.c. omówił też na początku 1930 r. w „Roczniku Prawniczym Wileńskim”. W tym samym czasopiśmie w 1929 r. omówił zasady ustroju sądów powszechnych z 6 lutego 1928 r. (Dz.U. 1928, nr 12, poz. 93), zaś na łamach „Wileńskiego Przeglądu Prawniczego” napisał o źródłach prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Polskich. W kolejnych latach w WPP

publikował o prawie i procesie cywilnym (1935) i o etatyzacji w adwokaturze (1936).

W 1932 ukazały się w Wilnie dwa obszerne opracowania systemowe Eugeniusza Waśkowskiego w języku polskim. Obie nawiązywały tematyką, jak i treścią do podobnych opracowań z lat 1913-1914 (*Курс гражданского процесса* oraz *Учебник гражданского процесса*). Pierwsze z nich to *System procesu cywilnego. I. Wstęp teoretyczny. Zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego* (ss. 219). Autor noty recenzyjnej zamieszczonej w „Gazecie Sądowej Warszawskiej” (nr 2) napisał o tym dziele:

„Podjętą przez Sz. Profesora pracę należy powitać z uznaniem. Dzięki tej pracy wzbogacona będzie nasza literatura prawnicza, dotychczas tak uboga w zakresie naukowego opracowania zasad procesu cywilnego. Wstęp teoretyczny, który obecnie został wydany, oparty jest na wszechstronnem opanowaniu dotychczasowych wyników nauki, jak również na doświadczeniach praktyki. Zawiera także cały szereg bardzo trafnych spostrzeżeń na tle obowiązującego prawa o ustroju sądów powszechnych oraz ustaw procesowych, obowiązujących dotąd w poszczególnych naszych dzielnicach, tudzież kodeksu postępowania cyw. 1930 r.”

Ten wartościowy system (niestety obejmujący tylko tom 1) ukaże się w 2022 r. w serii „Biblioteka Głosu Prawa – FONTES”.

Drugie ze wspomnianych opracowań stanowi *Podręcznik procesu cywilnego, 1 – Ustrój sądów cywilnych, 2 – Postępowanie sporne* (ss. 301). Książka ta stanowi skrót wykładów Waśkowskiego prowadzonych na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB. W pierwszej części przedstawiono rozważania porównawcze o regulacjach angielskich, austriackich, francuskich, niemieckich i amerykańskich. Obszerne przedstawiono zagadnienie niezawisłości sędziów. W dziale drugim omówiono część ogólną – zasady postępowania, podmioty i przedmiot procesu, oraz część szczególną – został przebieg procesu według Kodeksu postępowania cywilnego w sądach okręgowym, apelacyjnym i w Sądzie Najwyższym. Omówione zostały też przepisy o postępowaniu w sądach grodzkich oraz sadach polubownych. W nocie pióra Wacław Miszewskiego zamieszczonej w „Gazecie Sądowej Warszawskiej” (1932, nr 24) czytamy m.in.:

„Przejrzystość stylu i jasność wykładu znakomicie ułatwia korzystanie z książki. Należy ją zalecić nie tylko studentom, dla których przede wszystkim jest przeznaczona, lecz i tym wszystkim, którzy chcą zapoznać się bliżej z naszym nowym kod.post.cyw.”

Poza tymi autorskimi opracowaniami systematycznymi procesu cywilnego, nakładem Koła Prawników Studentów USB w Wilnie wydawane były skrypty z wykładów prof. Waśkowskiego. Drugie wyda-

nie skryptów z wykładów prawa cywilnego – części ogólnej i części szczegółowej ukazało się w 1934 r.

Fakt ujednolicenia ustroju adwokatury w Polsce w 1932 r. sprawił, że Waśkowski zaczął publikować o palestrze, jej dziejach, ustroju i deontologii – wracając tym samym do pierwszego przedmiotu swoich badań naukowych w Odessie. Opracowania o tej tematyce zamieszczał na łamach warszawskich „Palestry” (1932-1934) i „Gazety Sądowej Warszawskiej” (1937) oraz w „Wileńskim Przeglądzie Prawniczym” (1936). W jednej z publikacji podjął też problematykę możliwości wydzielania na wzór francuski lub angielski adwokatury przed Sądem Najwyższym (GSW 1937).

Opracowania (głównie o znaczeniu praktycznym) z zakresu procesu cywilnego, po wydaniu wskazanych dzieł systemowych, publikował przede wszystkim w „Polskim Procesie Cywilnym”. Niewiele odnaleziono natomiast glos Waśkowskiego – jedną z nich zamieścił w „Orzecznictwie Sądów Najwyższych w Sprawach Podatkowych i Administracyjnych” (1935, nr 1).

Publikacje z zakresu prawa cywilnego (głównie prawa zobowiązań) i handlowego zamieszczał w „Głosie Prawa” (*Nowe idee w kodeksie zobowiązań*, 1934, nr 10) oraz dodatku do GSW „Nowy Kodeks Zobowiązań” (*Moc wsteczna kodeksu zobowiązań*, 1934; *Istota i źródła zobowiązań*, 1937). Z kolei w powstałym w 1938 r. „Kwartalniku Prawa Prywatnego” zamieścił opracowanie o karze wadialnej wg k.z. Na uwagę zasługuje też opracowanie o relacji nowego polskiego Kodeksu zobowiązań do części pierwszej X tomu rosyjskiego Zводу Praw (WPP 1934, nr 4 i 5, ss. 42). Z zakresu prawa rzeczowego wypowiadał się rzadko, ale zajmował wyraźne stanowisko, np. co do ochrony posiadania i samej jego istoty – jako prawa („Głos Prawa” 1938, nr 6–8), czy skarg posesoryjnych („Palestra” 1937, nr 1–2).

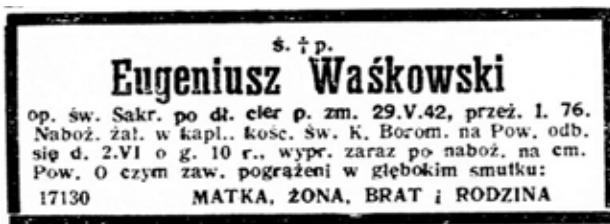
W latach 1933-1936 na łamach warszawskiej „Palestry” Eugeniusz Waśkowski publikował bodajże najbardziej znane swoje dzieło w języku polskim – *Teoria wykładni prawa cywilnego: metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie*, które w 1936 r. ukazało się w odrębnym tomie (ss. 276), nakładem Izby Adwokackiej w Warszawie. Już przed laty wyraziłem opinię, że to nieco zapomniane dzieło jest godne przypomnienia i lektury nie tylko każdego teoretyka prawa, ale i każdego cywilisty.

Z innych publikacji Eugeniusza Waśkowskiego odnotować należy, że w 1936 r. zabrał głos w sprawie reformy studiów prawniczych („Głos Prawa” 1936, nr 9–12). Dwa lata później opublikował przywołane wyżej obszerne wspomnienie swojego mistrza Gabriela Szerzeniewicza, z okazji 25-lecia śmierci.

W 1938 r. Eugeniusz Waśkowski zaczął mieć poważne problemy zdrowotne. Musiał odwoływać zajęcia ze studentami. W lipcu 1939 r.

poinformował Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB, że z powodu poważnej choroby musi przenieść się na stałe do Warszawy i zrezygnować z końcem sierpnia z dalszej pracy dydaktycznej we wszechnicy wileńskiej. Zamieszkał w nowej kamienicy przy Al. Waszyngtona 4 m. 3 (na Pradze) – taki adres wskazał w korespondencji. Co ciekawe do odebrania dokumentacji w Wilnie upoważnił 26 lipca 1939 r. Apolonię Wąsiewiczównę. W Warszawie zastała go II wojna światowa. Zapewne choroba nie pozwalała mu na podjęcia jakiegokolwiek aktywności w czasie okupacji.

Profesor Eugeniusz Waśkowski zmarł 29 maja 1942 r. w Warszawie, „po długich cierpieniach”. Pochowany został 2 czerwca na Cmentarzu Powązkowskim (kwatery 128, rząd 1, miejsce 30), po uprzednim nabożeństwie w Kościele św. Karola Boromeusza. Nekrolog w godzinowym „Nowym Kurierze Warszawskim” podpisali matka, żona, brat i rodzina.

Nekrolog Eugeniusza Waśkowskiego z godzinowej gazety „Nowy Kurier Warszawski” 1942, nr 127 z 1 czerwca 1942, s. 2.

Napis na grobie jest niemal nieczytelny – wyryty jedynie na płycie z lastryka. Głosi on: „Eugeniusz Waśkowski / zm. 2 05 1942 r. / prof. prawa polskich uczelni”. W 1955 r. w grobie spoczęła Elżbieta z Piotrowskich Waśkowska, zmarła 18 marca 1955 r. w wieku lat 77, zaś 33 lata później zmarła 13 października 1978 r. Apolonia Wąsowicz.

Co stało się z matką, żoną, bratem? Poszukiwania związków pomiędzy osobami oraz próby ustalenia dalszych losów rodziny – nie przeniosły póki co efektu. Można jedynie domyślać się, że Elżbieta z Piotrowskich Waśkowska była żoną (lub bratową) uczonego. A kim była Apolonia Wąsowicz? Czyżby była to ta sama osoba, którą wspominał Waśkowski w korespondencji z Uniwersytetem Stefana Batorego z lipca 1939 r., jako „Apolonię Wąsiewiczównę”? Jaki był jej związek z prof. Waśkowskim?

Przez długi czas poszukiwałem jakichś śladów dotyczących brata – Anatola Waśkowskiego. Udało się ustalić, że przez pewien czas na przełomie XIX i XX w. był on cenionym adwokatem w Petersburgu,

Grobowiec na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie, w którym spoczywa Eugeniusz Waśkowski

a potem w Odessie. Po przyjeździe do Polski (ok. 1924 r.) był sędzią okręgowym w Toruniu, a w 1927 r. mianowany został podprokuratorem w SN, zaś w 1932 r. został sędzią SN. Co się z nim stało po wrześniu 1939 r. nie wiemy. Z nekrologu wynika, że w 1942 r. żył. Niejako przypadkiem udało się odnaleźć informację o Waśkowskiej Irynie Antoliiwnie z Winnicy (Ukraina), córce Anatolija Waśkowskiego (syna Włodzimierza) i Mariny. Czy ma ona jednak związek z Anatolem polskim sędzią?

Jak widać Eugeniusz Waśkowski nadal stanowi tajemnicę. Będąc zawsze Polakiem większość swojego życia spędził w Odessie (1866-1924), stając się w tym czasie jednym z najwybitniejszych jurystów rosyjskich (publikował wtedy wyłącznie po rosyjsku zarówno prace naukowe, jak i liczną publicystykę i poezję), którego dzieła do dzisiaj stanowią kanon literatury cywilistycznej i cywilistyczno-procesowej w Rosji, ale także na Ukrainie. Ostatnie osiemnaście lat życia Waśkowski spędził w Polsce – w Wilnie i w Warszawie, stając się bardzo szybko jednym z najwybitniejszych prawników polskich, niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie procesu cywilnego, ustroju sądownictwa, adwokatury oraz teorii prawa, wytrawnym kodyfikatorem oraz cenionym dydaktykiem. W całości poświęcił się wtedy nauce polskiej – nie opublikował już nic w języku rosyjskim. Będąc uczniem wielkiego rosyjskiego cywilisty, który był także Polakiem,

Gabriela Szerszeniewicza, dbał o pamięć o nim jako uczonym i Polaku. Dodać w tym miejscu należy, że nie byli oni jedynymi wybitnymi prawnikami Polakiem, którzy – w czasie braku państwowości polskiej – działalność naukową prowadzili w Rosji. W Petersburgu wykładał wybitny filozof prawa Leon Petrażycki (1867–1931) oraz karnista i znawca literatury polskiej Włodzimierz Spasowicz (1829–1906), którego słusznie uważa się za budowniczego rosyjskiej adwokatury. W Rosji wykładał też Konrad Dynowski (docent w Odessie) i wielu innych. Niektórzy nie dożyli odzyskania przez Polskę niepodległości (np. Szerszeniewicz), ale pozostali po 1920 r. budowali polską naukę prawa. Eugeniusz Waśkowski był jednym z największych. Jego zasługi dla teorii prawa, procesu cywilnego oraz ustroju sądownictwa są nie do przecenienia, czego dowodzą nie tylko przypominane przez „Głos Prawa” dzieła, ale i liczne odesłania w publikacjach naukowych.

Może w niedalekiej przyszłości uda się upamiętnić prof. Waśkowskiego, nie tylko cytując go, ale także pamiętając o jego grobie w Warszawie – skoro udało się go po latach odnaleźć.

Publikacje Eugeniusza Waśkowskiego w języku polskim

Waśkowski Eugeniusz, *Niezawistość sądu i jego gwarancje (Z powodu projektu ustawy o ustroju sądów zwyczajnych)*, GSW 1924, nr 30, s. 453–458.

Waśkowski Eugeniusz, *Kolegialność czy jednoosobowość*, GSW 1924, nr 36, s. 549–553.

Waśkowski Eugeniusz, *Nieusuwalność sędziów i jej granice*, GSW 1924, nr 39, s. 597–600.

Waśkowski Eugeniusz, *O sposobach powołania na urzędy sędziowskie*, GSW 1924, nr 42, s. 645–648, nr 43, s. 661–664.

Waśkowski Eugeniusz, *Uprawnienie, roszczenie, żądanie, skarga (Przyczynek do analizy zasadniczych pojęć cywilistycznych)*, PPIA 1925, R. I, s. 420–424.

Waśkowski Eugeniusz, *Rozwój ustawodawstwa cywilnego w XIX wieku*, RPW 1925, R. I, s. 89–116; odbitka, Wilno 1925, ss. 28.

Waśkowski Eugeniusz, *Przyznanie stron w procesie cywilnym (Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, RPW 1927, R. II, s. 1–32; odbitka, Wilno 1927, ss. 32.

Waśkowski Eugeniusz, *O projekcie kodeksu procedury cywilnej*, „Palestra” 1928, s. 193–209, 241–251, 289–307, 377–388; 1929, s. 193–209, 241–251, 289–307, 377–388; 1930, s. 433–449 [zmiana tytułu na „O Kodeksie postępowania cywilnego”] 1931, s. 97–107, 241–255; 1932, s. 1–15.

Waškowski Eugeniusz, *Zasady ustroju sądów (Z powodu wydania Prawa o Ustroju Sądów Powszechnych)*, RPW 1929, R. III, s. 84–176; odbitka, Wilno 1929, ss. 93.

Waškowski Eugeniusz, *Zasady procesu cywilnego (Z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, RPW 1930, R. IV, s. 265–381.

Waškowski Eugeniusz, Źródła prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Polskich, „Wileński Przegląd Prawniczy” [WPP] 1930, nr 1, s. 10–13; nr 2, s. 49–52; nr 4, s. 115–118; nr 11, s. 321–325.

Waškowski Eugeniusz, *System procesu cywilnego. I. Wstęp teoretyczny. Zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego*, Wilno 1932 [antydatowano z 1931 r.], ss. 219.

Waškowski Eugeniusz, *Podręcznik procesu cywilnego: ustroj sądów cywilnych, postępowanie sporne*, Wilno 1932, ss. 301.

Waškowski Eugeniusz, *Zadanie i znaczenie adwokatury*, „Palestra” 1932, nr 3–10, s. 90–100.

Waškowski Eugeniusz, *Zasady etyki adwokackiej*, „Palestra” 1933, nr 1–2, s. 1–21; odbitka jako *Zadanie adwokatury i zasady etyki adwokackiej*, Warszawa 1934, ss. 34.

Waškowski Eugeniusz, *Teoria wykładni prawa cywilnego: metodologia dogmatyki cywilistycznej w zarysie*, „Palestra” 1933, s. 113–132, 273–278, 353–370, 510–538, 623–633, 695–709; 1934, s. 8–17, 73–83, 260–267, 352–359, 603–622, 667–685, 767–794; 1935, s. 266–282, 809–827; 1936, s. 3–13, 119–141; odbitka, Warszawa 1936, ss. 276 [nakładem Izby Adwokackiej w Warszawie]

Waškowski Eugeniusz, *Prawo cywilne. Część ogólna. Skrypt wg wykładów prof. Eugeniusza Waškowskiego*, wyd. 2, Wilno 1934, ss. XI+207.

Waškowski Eugeniusz, *Prawo cywilne. Część szczegółowa. Skrypt wg wykładów prof. Eugeniusza Waškowskiego*, wyd. 2, Wilno 1934, ss. III+246.

Waškowski Eugeniusz, *Legitymacja ad causam współwłaścicieli nieruchomości w sprawie przeciwko osobom trzecim o prawa dotyczące, teje nieruchomości*, PPC 1934, nr 19, s. 389–393.

Waškowski Eugeniusz, *Nowe idee w kodeksie zobowiązań*, „Głos Prawa” 1934, nr 6, s. 346–355; odbitka, Lwów 1934, ss. 10.

Waškowski Eugeniusz, *Kodeks zobowiązań a 1 cz. 10 t. Zwodu Praw*, WWP 1934, nr 4, s. 109–114, nr 5, s. 145–154; nr 6, s. 191 i n.; nr 7, s. 213 i n.; nr 8, s. 245 i n.; odbitka, Wilno 1934, ss. 42.

Waškowski Eugeniusz, *Moc wsteczna kodeksu zobowiązań*, NKZ 1934.

Waškowski Eugeniusz, *Prawomocność wyroku a jego wykonalność*, WPP 1935, nr 2, s. 33–38.

- Waśkowski Eugeniusz, *Powództwo i jego zmiana*, PPC 1935, nr 3, s. 65-72.
- Waśkowski Eugeniusz, *Hipoteka sądowa*, WPP 1935, nr 4, s. 106-109.
- Waśkowski Eugeniusz, *Dwie próby etatyzacji adwokatury*, WPP 1936, nr 9, s. 313-316.
- Waśkowski Eugeniusz, *Istota i źródła zobowiązań (przyczynek do wykładni art. 1 i 2 k.z.)*, NKZ 1937, nr 11-12.
- Waśkowski Eugeniusz, Glosa, „Orzecznictwo Sądów Najwyższych w Sprawach Podatkowych i Administracyjnych” 1935, nr 1.
- Waśkowski Eugeniusz, *Istota procesu cywilnego*, PPC 1936, nr 12-13, s. 353-362, odbitka, Warszawa 1936.
- Waśkowski Eugeniusz, *Wykłady ustaw procesowych*, PPC 1936, nr 16-17, s. 481-486.
- Waśkowski Eugeniusz, *O reformie studiów prawniczych*, „Głos Prawa” 1936, nr 10-12, s. 569-574.
- Waśkowski Eugeniusz, *Przyszłość skarg posesoryjnych*, „Palestra” 1937, nr 1-2, s. 10-32.
- Waśkowski Eugeniusz, *Quo vadis palestro?*, GSW 1937, nr 27-28, s. 400-404.
- Waśkowski Eugeniusz, *Co począć z adwokaturą?* GSW 1937, nr 31-32, s. 439-442.
- Waśkowski Eugeniusz, *Adwokatura przy Sądzie Najwyższym*, GSW 1937, nr 21, s. 301-304.
- Waśkowski Eugeniusz, *Istota i źródła zobowiązań (przyczynek do wykładni art. 1 i 2 k.z.)*, NKZ 1937, nr 11, s. 37-38; nr 12, s. 41-42.
- Waśkowski Eugeniusz, *Istota czynności procesowych*, PPC 1937, nr 24, s. 735-742; odbitka, Warszawa 1938, ss. 9.
- Waśkowski Eugeniusz, *Uznanie sędziowskie przy wykładni ustaw cywilnych*, GSW 1937, nr 1, s. 4-7.
- Waśkowski Eugeniusz, *Skarga, powództwo i prawo do ochrony sądowej*, PPC 1937, nr 9-10, s. 257-269; odbitka, Warszawa 1937, ss. 11;
- Waśkowski Eugeniusz, *Prof. Gabriel Szerszeniewicz (z powodu 25-lecia od dnia śmierci)*, „Palestra” 1938, s. 3-10.
- Waśkowski Eugeniusz, *Ochrona posiadania według projektu prawa rzeczowego*, „Głos Prawa” 1938, nr 6-8, s. 326-333; odbitka, Lwów 1938.
- Waśkowski Eugeniusz, *Kara wadialna według Kodeksu zobowiązań*, KPP 1939, z. 2, s. 103-109.

Ważniejsze publikacje Eugeniusza Waśkowskiego w języku rosyjskim

(zestawienie wszystkich publikacji w języku rosyjskim, w tym publicystyki publikowanej pod pseudonimami, znajduje się w książce Евгений Владимирович Васьковский: правовед, литератор, критик: сборник материалов к 150-летию со дня рождения, Odessa: Одесская национальная научная библиотека 2017, s. 21-52).

Иеринг Рудольф фон, Теория владения, Сокр. пер. Е. В. Васьковского, Санкт-Петербург: Изд-е Н. К. Мартынова 1895, ss. 48.

Васьковский Е. В., *Будущее русской адвокатуры: К вопросу о предстоящей реформе*, Санкт-Петербург 1893, ss. 20.

[wznowienia: Moskwa 2000, ss. 32; Moskwa 2001 – w pracy zbiorowej].

Васьковский, Е. В. *Организация адвокатуры: cz. 1-2: cz. 1 – Очерк всеобщей истории адвокатуры*, Санкт-Петербург: Изд-е Н. К. Мартынова 1893, ss. 396; cz. 2 – *Исследование принципов организации адвокатуры*, Санкт-Петербург: Изд-е Н. К. Мартынова 1893, ss. 213.

[przedruk części dotyczącej adwokata w procesie karnym: Moskwa 1997, s. 11-212; części dotyczącej organizacji adwokatury w Rosji, Moskwa 2001, s. 6-140]

Васьковский Е. В., *Учебник гражданского права*, Т. 1 – Введение и общая часть, Санкт-Петербург: Изд-е Н. К. Мартынова 1894, ss. 169; Т. 2 – Вещное право, Санкт-Петербург: Изд-е Н. К. Мартынова 1896, ss. 188.

[wznowienia: Moskwa 1996, ss. 226; w serii „Klasyka rosyjskiej cywilistyki, Moskwa 2003, ss. 380].

Васьковский Е. В., *Цивилистическая методология*, Ч. 1: *Учение о толковании и применении гражданских законов*, Одесса: Экономическая 1901, ss. XXII+376.

[wznowione: Moskwa 2002 r., ss. 507].

Васьковский Е. В., *Учебник морского торгового законовещения*, Сост.: проф. Е. В. Васьковский, присяж. повер. О. Я. Пергамент, Санкт-Петербург: Тип. А. Бенке 1906, ss. 260.

Васьковский Е. В., *Курс гражданского процесса*, Т. 1: *Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия*, Москва: Бр. Башмаковы 1913, ss. 691.

Васьковский Е. В., *Учебник гражданского процесса*, Москва: Бр. Башмаковы 1914, ss. 571.

[wznowienia: pod red. i z przedmową: В. А. Томсинова, Москва: Зерцало 2003, ss. XIX+442, ISBN 5-8078-0090-7; Краснодар 2003, ss. 524 (ISBN 5-8209-0185-1); Москва: 2005; Moskwa 1009, ss. 571; Moskwa 2016, ss. 457].

Васьковский Е. В., *Учебник гражданского процесса*, wyd. 2 [poprawione i uzupełnione], Москва: Бр. Башмаковы 1917, ss. 429

[wznowienia: Moskwa: 2005, ss. 896; Moskwa 2009, ss. 571; Moskwa 2016, ss. 380].

Васьковский Е. В., *Руководство к толкованию и применению законов: Для начинающих юристов*, Москва: Бр. Башмаковы 1913, ss. 152.

[wznowiony: Moskwa 1997, ss. 126].

Васьковский Е. В., *Сборник задач по русскому гражданскому праву: Пособие для практ. Занятий*, Одесса: «Экономическая» тип 1904, ss. 82 (opublikowane też w: „Записки имп. Новороссийского ун-та” 1904, т. 98, s. 1-86).

Васьковский Е. В., *Задачи по русскому гражданскому праву: Пособие для практ. Занятий*, 2-е изд., изм. и доп., Одесса: Образование 1907, ss. 87.

[wznowienie części: Moskwa 2006, s. 6-32;

Васьковский Е. В., *Задачи по гражданскому процессу*, 2-е изд., перераб., Москва: Бр. Башмаковы 1915, ss. 77.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych, Zesp. Min. WRiOP, sygn. 6427, mkf B 15420 – Akta osobowe Eugeniusza Waśkowskiego.

Litewskie Centralne Archiwum Historyczne (*Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas*),

Zespół: 175, opis 1Bb, nr 1123 – Akta osobowe Eugeniusza Waśkowskiego; opis 2 (6B), nr 200 – Komisja w sprawie obsadzenia Katedry Prawa Cywilnego Ziemi Wschodnich.

Recenzje podręczników Eugeniusza Waśkowskiego: GSW 1932, nr 2, s. 25; GSW 1932, nr 24, s. 342.

Hübner Piotr, *Kartki z dziejów nauki w Polsce, odcinek 85 Ciężkie przeżycia osobiste*, „Forum Akademickie” 2007 r., nr 5.

„Nowy Kurier Warszawski” 1942, nr 127 z 1 czerwca 1942, s. 2.

Opracowania

Górnicki Leonard, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej RP 1919–1939*, Wrocław 2000, s. 31–32.

Grodziski Stanisław, *Prace nad kodyfikacją i unifikacją polskiego prawa prywatnego (1919–1947)*, KPP 1992, z. 1–4.

Hausmann Guido, *Universität und städtische Gesellschaft in Odessa, 1865 – 1917. Soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches*, Stuttgart: Steiner 1998, s. 579–580

Koźmiński Krzysztof, *Technika prawodawcza II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Scholar 2019.

Milewski Stanisław, Redzik Adam, *Themis i Pheme. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa: Iskry 2011, s. 169, 191, 193, 197–202, 216, 218, 223, 242, 252, 254, 355, 364, 367, 370, 373, 541, 569, 591.

Mohyluk Mariusz, *Porządkowanie prawa w II Rzeczypospolitej: Komisja Kodyfikacyjna i Rada Prawnicza*, CPH 1999, z. 1-2.

Pol Krzysztof, *Poczet prawników polskich XIX i XX wieku*, wyd. 2, przejrzał i uzupełnił A. Redzik, Warszawa: C.H.Beck 2011, s. 715–736. s. 253–271;

Redzik Adam, Eugeniusz Waśkowski (1866-1942). W siedemdziesięciolecie śmierci wybitnego uczonego i adwokata, „Palestra” 9-10, s. 255-267.

Redzik Adam, Kotliński Tomasz J., *Historia Adwokatury*, wyd. 4, Warszawa 2018.

Różewicz Jerzy, *Polsko-radzieckie stosunki naukowe w latach 1918-1939*, Wrocław-Gdańsk 1979, s. 37.

Różewicz Jerzy, *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725-1918)*, Wrocław-Gdańsk 1984, s. 246–247.

Supruniuk A., Supruniuk M. A., *Nauki prawne w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1944*, [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, s. 265–266.

Śródka Andrzej, *Uczni polscy XIX-XX stulecia*, t. IV, Warszawa 1998, s. 447–448.

Tarkowski Mikołaj, *Początki Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Aspekt organizacyjno-personalny*, [w:] *Społeczeństwo a władza. Ustrój, prawo, idee*, pod red. J. Przygodzkiego i M.J. Ptaka, Wrocław 2010.

Tarkowski Mikołaj, *Nauczanie prawa na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (1919-1939)* [w:] *Wybrane problemy nauki i nauczania prawa*, red. E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Opole 2010.

Tarkowski Mikołaj, Szpoper Dariusz, *Główne kierunki pracy badawczej profesorów Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, „Przegląd Wschodni” 2011, z. 4.

Wasiljew Wasilij, Włodzimierz Spasowicz (16.1.1829-6.10.1906), „Głos znad Pregoły” 2003, nr 12 (89), grudzień 2003, s. 6.

Zieliński Maciej, *Gabriel Szerszeniewicz (1863–1912) – jego życie i pogląd na kwestię poszanowania prawa*. W związku ze stuleciem śmierci, „Palestra” 2012, nr 1–2, s. 234–242.

Żukowski Przemysław Marcin, *Uniwersytet nie tylko polski. Jeden z ostatnich śladów Rzeczypospolitej Jagiellońskiej – Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie – nadal czeka na swoją rzetelną monografię*, „Res Gestæ. Czasopismo Historyczne” 2017, nr 4, s. 203-221.

Bułałowa Daria, Eugeniusz Władimirowicz Waśkowski – od Imperatorskiego Noworosyjskiego Uniwersytetu po Uniwersytet Wileński, [w:] *Wybitni polscy i rosyjscy cywiliści*, red. nauk. Leopold Moskwa, Poznań, UAM 2015, s. 219-229 [artykuł po rosyjsku, ale tytuł także po polsku].

Sierjodkina Galina, Wkład naukowy E. W. Waśkowskiego w rosyjską cywilistykę, [w:] *Wybitni polscy i rosyjscy cywiliści*, red. nauk. Leopold Moskwa, Poznań, UAM 2015, s. 231-240 [artykuł po rosyjsku, ale tytuł także po polsku].

Евгений Владимирович Васьковский: правовед, литератор, критик: сборник материалов к 150-летию со дня рождения = *Євген Володимирович Васьковський: правознавець, літератор, критик: збірник матеріалів до 150-річчя від дня народження* = *Eugeniusz Włodzimierz Waśkowski: prawnik, literat, krytyk: zbiór materiałów do 150-lecia urodzin*, Odessa: Одесская национальная научная библиотека 2017, ss. 587.

[tu zestawienie publikacji poświęconych Waśkowskiemu, s. 53-62]

Ипполит Тэн, Французская философия первой половины XIX века = *Les philosophes classiques du XIX s. en France*, Пер. с фр. изд. Ю. В., Под ред. и с предисл. Е. Васьковского, Санкт-Петербург: Изд-е Н. К. Мартынова 1896, s. 220.

Томсинов Владимир Алексеевич, Российские правоведы XVIII-XX веков: Очерки жизни и творчества. В 2-х томах, Т. 2, Москва: Зерцало 2007, s. 297-307.

Шерстобитов А. Е., Оригинальное и глубокое исследование теории гражданского права России конца XIX века, [w:] *Е. В. Васьковский, Учебник гражданского права*, Москва: Статут 2003 (ss. 380; ISBN 5-8354-0177-9), s. 7-8.